

תוכן עניינים

1.....	הקדמה
4.....	פרק א' – רקע מתודולוגי והיסטורי
4.....	המבנה הכלכלי של היישוב היהודי
7.....	מעמדן של הנשים ביישוב היהודי עד לציונות
9.....	פרק ב – התפתחות שוק העבודה ותעסוקת הנשים עד לתקופת המנדט
10.....	העלייה השנייה
13.....	פרק ג – תקופת המנדט
18.....	פרק ג - התארגנות נשים ומאבקן לעבודה
18.....	תנועת הפועלות
20.....	הנשים במגזר האזרחי
22.....	סיכום
23.....	ביבליוגרפיה

הקדמה

יש דרכים שונות להבין מהו "מעמד האישה" ומה תורם לו.¹ בימינו, ההשקפה המקובלת ביותר (אם כי לא היחידה) היא פמיניזם ליברלי. מבחינת ההשקפה הזו, שוויון בין נשים לגברים פרושו שכל אישה יכולה להתמודד עם כל גבר בכלכלה התחרותית, והאינדיקציה לכך שאכן קיים שוויון היא שהייצוג של שתי הקבוצות האלו בכל מקצוע הוא שווה: אם נשים הן מחצית מהאוכלוסייה, אז הן צריכות להיות גם מחצית מחברי הכנסת, או העוסקים בעריכת דין, או פועלי הייצור. זהו מצב של שוויון בין המינים. הרעיון הבסיסי הוא שלא אמור להיות הבדל בין נשים לגברים, ככל האפשר, וש אחד המקומות העיקריים לבחון את השוויון בין המינים הוא שוק העבודה, כלומר הזירה שבה הפרטים מתחרים על עבודה. אבל אין זו הדרך היחידה להבין את הנושא. למעשה, הדרך הזאת גם מניחה הנחת מוצא מסוימת שאינה תמיד מתקיימת – קיומו של שוק עבודה תחרותי.

בהיסטוריה של ישראל, שוק עבודה תחרותי הוא עניין חדש למדי.² לפחות עד שנות השבעים של המאה העשרים, בגלל המורשת הסוציאליסטית של ישראל, קרוב למחצית מהעובדים הועסקו בצורות העסקה שאינן תואמות בדיוק להגדרה של שוק עבודה חופשי. יש כאן שאלות כלכליות סבוכות שאין זה המקום להיכנס אליהן לגבי השאלה מהו בדיוק שוק עבודה חופשי, אבל יש כאן גם נקודה חשובה מאד לנושא של מעמד האישה: אין זה ברור כלל שאפשר תמיד לבחון את הנושא הזה באופן שאנו מודדים אותו היום. בנוסף, מדידה כזו שתופעל לגבי תקופות מוקדמות יותר בהיסטוריה של ישראל עשויה גם לתת לנו אינדיקציה שגויה על נושאים חשובים ומהותיים. אפילו אם נניח שאנו לא מאמצים את המדדים הליברליים לשוויון במלואם, ומבינים שצריך גלות גמישות מסוימת בהבנה של תקופה היסטורית שונה משלנו, בחינה של מעמד האישה לפי הקריטריונים של ימינו עשויה להחמיץ נקודות חשובות. היו מעט מאד עורכות דין בישראל של תקופת המנדט, וברור שלא היה אז שוויון בשום מובן, אבל עצם העובדה שהיו כאלו היא כבר סימן חשוב לשינוי לכיוון של שוויון.

במילים אחרות, הנושא של מעמד האישה בשוק העבודה הוא מורכב יותר מאשר הבחינה המקובלת בימינו, ומבחינות שונות. דוגמה אחת עשויה להבהיר את העניין. ניקח לדוגמה את הנושא של מאבקן של נשות הקיבוצים לשוויון. החוקרת דפנה יזרעאלי כתבה על מאבקן לשוויון של הנשים החלוצות, בעיקר בקיבוצים, אבל גם בכלל בתנועת העבודה.³ היא מתארת שנים ארוכות של מאבק של נשים כדי שיתייחסו אליהן כפי שמתייחסים לגברים, וכותבת שבסך הכל אפשר לומר שהשוויון הזה לא הושג, ושהארגון החזק של הנשים בהסתדרות רק תרם לקיומו של המיתוס כאילו אכן הושג השוויון הזה. מדבריה אפשר להבין שעל מנת להשיג שוויון אמיתי, המטרה של הנשים האלו הייתה צריכה להיות ששנים יהיו שוות לגברים בשוק העבודה, כלומר, שלא יהיה קשר בין המין של העובד לבין העבודה, וכל אישה תוכל למלא כל תפקיד שגברים ממלאים.

זאת היא כמובן השקפה מקובלת על שוויון, שאפשר למצוא אותה גם בימינו. אבל החוקרת מרגלית שילה מציגה עמדה שהיא אולי הפוכה לגמרי, גם כן בשם השוויון.⁴ היא כותבת: "מייסדי הקבוץ חתרו לחולל מהפכה בחיי המשפחה, ל'שחרר' ולהעצים את הנשים ולהפנותן לחיי ציבור ולעבודות שנתפסו כיצרניות. אך הניסיון כשל. מנשות הקיבוץ נלקחה זירתן המעצימה, חיי הבית והמשפחה; התפקידים שהיו באחריותן של נשים מדורי דורות עברו לזירה הציבורית, ומעמדן וזהותן הנשית ניזוק". כלומר, היא דווקא טוענת, כך נראה, שהניסיון של תנועת העבודה להפוך את הנשים לשוות לגברים הצליח יותר מדי, באופן שפגע בנשים. בעולם הישן הן פעלו בזירה הביתית, מה שנתן להן כוח, ובעולם החדש המקור הזה לכוח נלקח מהן.

שני המחקרים האלו מציגים גם מסקנות עובדתיות שונות (הנשים לא שינו את העיסוקים שלהן מספיק לפי יזרעאלי, ושינו אותם יותר מדי לפי שילה) וגם טענות הפוכות לגבי השאלה האם השינוי הזה רצוי או שאינו רצוי לנשים. אפשר לומר שיש כאן פשוט מקרה של שתי השקפות שונות, אבל הסתירה הזאת גם מלמדת על

¹ אנדרו הייוד, **אידיאולוגיות פוליטיות מודרניות**. רעננה: למדא - ההוצאה לאור של האוניברסיטה הפתוחה, 2019. פרק 8.

² Jonathan Preminger, **Labor in Israel: beyond nationalism and neoliberalism**. Ithaca: ILR Press, 2018. Introduction.

³ דפנה יזרעאלי, "תנועת הפועלות בארץ ישראל מראשיתו עד 1927", **קתדרה לתולדות ארץ ישראל ויישובה** 32 (1984): עמ' 109-140.

⁴ מרגלית שילה, "נשים, מגדר ותולדות היישוב היהודי בארץ: הישגים ויעדים". **קתדרה**, 150, 2015, 121-154.

פרק א' – רקע מתודולוגי והיסטורי

על מנת לבחון את הנושא הרחב של תעסוקת נשים בתקופה שבין שתי מלחמות העולם עלינו להכיר תחילה את הרקע ההיסטורי של הנושא הזה, וזאת משתי בחינות עיקריות. ראשית, מעמדן של הנשים בחברה היהודית בארץ ישראל עד התקופה הזו. שנית, ולא פחות חשוב, יש להבין גם את המצב הכלכלי של היישוב היהודי שנוצר אז בארץ-ישראל. זה יהיה הנושא הראשון שפרק זה יעסוק בו.

המבנה הכלכלי של היישוב היהודי

הנושא של עבודה זו הוא מקומן של נשים בשוק העבודה בתקופת העלייה השנייה והמנדט, אבל כבר ההגדרה של הנושא הזה מציבה בעיה עקרונית שאי אפשר להתעלם ממנה – האם היה בכלל "שוק עבודה"? זאת לא סתם שאלה קטנונית אלא שאלה עקרונית, שהתשובה לה רחוקה מאד מלהיות פשוטה וברורה ויש לה השלכות חשובות על ההבנה של תעסוקת הנשים בתקופה ההיא. זאת היא לא רק נקודה מתודולוגית לגבי יכולת ההבנה שלנו את הנושא. זאת היא נקודה עקרונית להבנה של תעסוקת הנשים – אי-אפשר להבין את הנושא הזה אם נתייחס אליו כאילו הוא מתקיים בתנאים של שוק העבודה של ימינו. בימינו, יש הגיון רב בהשוואה של נשים וגברים בשוק העבודה, ואפשר לדוגמא להשוות את שיעור הנשים לגברים במקצוע מסוים על מנת להגיד משהו על חסמים בפני נשים – כשיש שוק חופשי, ואנו רואים שהתפלגות ההרכב של העובדים אינה אקראית (מה שהיה מתייב שיעור נשים וגברים זהה פחות או יותר), אנו יכולים להסיק שקיימים גורמים שמונעים את ההתפלגות לפי הרכב האוכלוסייה. במקרים רבים מאד נוכל להסיק מכך על הפליה כלשהי (אם כי לא תמיד). זהו ניתוח מקובל בימינו. אבל זהו ניתוח שניתן ליישם אותו רק במקרה של שוק חופשי, ושל כלכלה שמבוססת על תחרות. כאשר העבודה אינה נקבעת בשוק החופשי והתחרותי, הניתוח חייב להיות שונה.

כשאנו מדברים על "שוק עבודה" בימינו אנו מתכוונים לכך שיש במשק מצב שבו אנשים (גברים ונשים כאחד) יכולים למכור את העבודה שלהם באופן חופשי, כך שמתקיים שוק חופשי שבו המחירים, כלומר השכר, פועלים לפי החוקים הכלכליים של ההיצע והביקוש, לפחות באופן עקרוני. במרבית המקרים קיימות הגבלות על השוק החופשי, גם בימינו, ואין זה אומר שאין דבר כזה שוק עבודה. קיים לדוגמא שכר מינימום בישראל, שהוא לא בדיוק עולה בקנה אחד עם שוק חופשי לגמרי, אבל בכל זאת אף אחד לא טוען שאין היום בישראל שוק עבודה.⁵ אבל לגבי תקופת המנדט, התמונה הרבה יותר מורכבת.

המורכבות נובעת מכמה גורמים, והעיקרי שבהם הוא העובדה שפעלו אז בארץ ישראל גורמים רבים ושונים שהשפיעו על מבנה המשק. אפילו אם ננסה לבחון רק את המדיניות הכלכלית, כפי שהיינו בוחנים היום את המדיניות של הממשלה, מתברר שיש כאן כמה וכמה גורמים: ממשלת המנדט הבריטי, ההסתדרות הציונית, והסתדרות העובדים. לשני הגופים האחרונים לא הייתה סמכות חוקית להשפיע על מבנה המשק, אבל בכל זאת התפקיד שלהם היה לא פחות חשוב, והן תפקדו כ"ממשלה למחצה".⁶ למעשה, אפשר גם לומר שתמונה

⁵ אפרים תמרי ובתיה הררי, **שוק העבודה בישראל**. ירושלים: משרד הכלכלה והתכנון, הרשות לתכנון לאומי וכלכלי, 1993. עמ' 5-7.

⁶ נדב הלוי, **ההתפתחות הכלכלית של היישוב היהודי בארץ-ישראל, 1917-1947**. ירושלים: המכון למחקר כלכלי על-שם מוריס פאלק, האוניברסיטה העברית, 1979.